

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2014 | ÅRGÅNG 18

Bokförlaget THALES

BO ROTHSTEIN (RED.): *Tillsammans: en fungerande ekonomisk demokrati*, Stockholm: SNS Förlag, 2012

EFTER ATT DE röster, som för några decennier sedan propagerade för löntagarfonder, tystnat har diskussionerna om alternativa ekonomiska system reducerats kraftigt såväl i Sverige som globalt (om än med ett möjligt uppsving efter krisen). När den sovjetiska planekonomin klappade samman stod den kapitalistiska frihetsgudinnan stolt kvar med sin blick riktad långt mot horisonten. Nu skulle världen förenas under ett och samma liberala system, detta grundrecept för frihet och ekonomisk utveckling. Francis Fukuyama deklarerade att vi nått »historiens slut».

Nu befinner vi oss i en ekonomisk (politisk/social/ekologisk?) kris ingen verkar veta om, hur eller när vi ska kunna ta oss ur. För den som ställer sig skeptisk till tanken att vi nått Doktor Pangloss bästa av världar så kommer boken *Tillsammans: en fungerande ekonomisk demokrati* som en varm och välkommen injektion i den frusna kropp vi kan kalla »debatten om alternativa ekonomiska modeller».

I denna antologi som har getts ut på det till stor del näringslivsfinansierade SNS förlag, vill redaktören Bo Rothstein och sju andra forskare lyfta upp frågan om ekonomisk demokrati ur den svenska grav den placerades i då regeringen Bildt avvecklade de sista delarna av löntagarfondssystemet.

Vilken ingång har då dessa forskare till denna debatt som riskerar att röra om i känsliga frågor gällande maktordning, demokrati och privategendom? Hela boken kan sägas vara insvept i en mycket liberal överrock. De citerade auktoriteterna är inte Karl Marx utan Robert Dahl och John Rawls. Vidare görs ett mycket tydligt avståndstagande från såväl löntagarfonder som planekonomi i de mer normativt laddade kapitlen. Rothstein öppnar i förordet upp det nödvändiga diskussionsutrymmet då han förklarar att syftet med boken är att besvara två frågor, nämligen:

Varför är människors rätt till demokratiskt inflytande både möjligt och helt legitimt när det gäller kommunen de bor i men inte i företaget där de arbetar? Vilka är de faktiska grunderna för på-

stående att demokrati inte kan fungera när det gäller produktion av varor och tjänster? (s. 7)

Rothstein mjukar sedan i inledningen av sitt kapitel upp den stela skeptikern. Den sedvanliga frågan »hur skulle det se ut?» bemöts med ett citat från Dahl som framhåller att i tvåtusen år var:

... den allmänna uppfattningen inom det västerländska politiska tänkandet att demokrati på en sådan jätteskala som nationalstaten var en fullständig omöjlighet. (s. 15)

Påminnelser om Folkpartiets tidigare entusiasm för löntagarstyre håller nog en del läsare kvar i boken. Dessutom, menar Rothstein, har man även tidigare trott att historiens slut är nådd, exempelvis efter att den franska revolutionens demokratiska drömmar resulterat i Napoleons blodiga välde:

Hade inte historien visat, sade det aristokratisk-konservativa Europa, att upplysningsidéerna om »frihet, jämlikhet och broderskap» inte fungerade och att »deklarationer om mänskliga rättigheter» var alldeles orealistiska och hopplösa att förverkliga? (s. 15)

Den implicita uppmaningen är förstås att om vi sympatiserar med drömmar om frihet, jämlikhet och broderskap så bör vi återigen lyfta frågan om ekonomisk demokrati. Rothstein listar sju skäl till detta. Dessa rör allt ifrån empiriska studier om hur ökat inflytande ger ökat välmående bland arbetare, till att löntagarägda företag ofta är minst lika ekonomiskt framgångsrika som »kapitalägda» företag. Vidare talar han om hur den moderna »fondkapitalismen» (där tjänstemän i olika fonder kontrollerar stora mängder kapital) har bidragit till skyhöga chefsbonusar, men att denna distansering mellan ägarskap och produktion också utgör en möjlighet för löntagarägda företag att hävda sin existens. Om dessa tjänstemän som investerar »småspararnas» kapital i olika verksamheter sällan har kunskap eller intresse att styra över den faktiska produktionen så är det väl en utmärkt historisk möjlighet för olika former av löntagarstyre att utvecklas.

Men varför finns det då inte fler löntagarägda företag om de nu tenderar att ha alla dessa positiva egenskaper? Enligt Rothstein beror detta inte främst på att högern har stått i vägen (som man kanske kan tro, givet den socialistiskt klingande arbetsformen), utan snarare på att den politiska vänstern och fackföreningsrörelsen har gjort det. Drömmen om planekonomi och ideologiskt förakt för privatiseringar påstås ha varit de motarbetande faktorerna inom den politiska vänstern.

LO och fackföreningsrörelsen får sig en knäpp på näsan för att de inte har visat något som helst intresse för att driva på utvecklingen av löntagarägda företag och kooperativ. Ibland har de till och med aktivt motarbetat dessa (i kapitlet kan man läsa att när Volvo PV var till salu fanns ett förslag om att de anställda skulle driva företaget vidare i egen regi, men att IF Metall sade blankt nej till att ens diskutera detta). Enligt Rothstein har facket positionerat sig själva som försvarare av arbetarna mot kapitalet och när denna motsättning upplöses, såsom i fallet med det löntagarägda företaget, är de rädda för att bli överflödiga. Det kan också vara så att de har *sunken costs*, det vill säga de har investerat i att lära sig om förhandlingar, svensk arbetsrätt, osv. Dessa »tillgångar» skulle bli obsoleta om kapitalägda företag omvandlas till löntagarägda.

Allt detta är skarp kritik som facket bör ta på allvar om de verkligt vill se sig själva som främjande ett allmänintresse. Varje institution har sina egenintressen och då dessa trumfar samhällsintresset är självrannsakan på sin plats. Till fackets försvar bör nämnas att arbetskooperativ kan vara mycket problematiska för en institution vars syfte är att försvara löntagarnas intressen. Annette Thörnquist, professor i ekonomisk historia som forskat om kooperativa verksamheter i Sverige, har till exempel visat hur just detta kan leda till underbudskonkurrens och självexploatering. Rothstein citerar en av dessa studier som ett skäl till fackets fruktan, men lämnar sedan den frågan därhän. Men är fallet sådant att framväxten av arbetskooperativ riskerar att skapa sprickor och hål i kollektivavtalens golv så hade en kommentar om denna potentiella utveckling varit på sin plats i Rothsteins kapitel. Om detta nu är en reell risk är en kampanj för utbyggnaden av en arbetskooperativ ekonomi knappast en

hög facklig prioritet, av goda skäl, sett ur den svenska löntagarkårens perspektiv. Och även om vi sätter inflytande i arbetslivet som parameter så stärks knappast detta av att svenska löntagares kollektiva förhandlingsposition försvagas. Den komplicerade relationen mellan fackföreningar och arbetskooperativ behandlas även senare i boken, bland annat i Lars Lindkvist kapitel där den belyses ur ett historiskt perspektiv.

En ytterligare intressant kritik riktar Rothstein mot dem som säger sig förespråka olika typer av ekonomisk demokrati. Ofta har de duckat för praktiska frågor såsom hur man varslar någon från ett arbetskooperativ eller vad som händer när man nyanställer eller bara behöver en korttidsanställning. Enligt honom finns det goda lösningar på många av dessa problem. Och här är en av bokens allra starkaste sidor: den mycket verklighetsförankrade och pragmatiska förhållningen till problemen som söker besvaras.

I andra kapitel diskuteras medarbetarägandets alla former (Torngren Wartin), empiriska studier från medarbetarägda företag och personalkooperativ i Sverige (Lindkvist) och socialdemokratins historiska syn på löntagarstyrda företag (Hermansson & Öberg). Ekonomihistorikern Lars Magnusson ger oss tre lättöverskådliga definitioner av begreppet ekonomisk demokrati. Han fokuserar själv i större delen av sitt kapitel på den typ av ekonomisk demokrati där:

... tyngdpunkten [ligger] på något man kallar demokratisering av ägandet. Det handlar inte längre om att vare sig staten eller de anställda ska äga företaget. I stället handlar det om ett breddande av ägandet inom vilket kollektiva fonder kan ägas och förvaltas av konsumtionskooperativ, fackföreningar eller andra. (s. 203)

Efter en kort genomgång av löntagarfondernas uppgång och fall så deklarerar Magnusson att detta misslyckande inte innebär ett evigt avgörande i frågan om ekonomisk demokrati via fonder. Han utforskar i sitt kapitel de i många länder massiva pensionsfondernas möjligheter att användas i politiska syften och att balansera upp det privata kapitalet.

Amerikanske ekonomen David Ellerman avslutar boken från ett filosofisk-ekonomiskt perspektiv. Ellerman har i över 20 års tid ge-

nom en mängd artiklar och böcker argumenterat för att lönekontraktet i grunden är ogiltigt för att det implicerar att man kan överlåta sitt *faktiska* ansvar, vilket är omöjligt att göra. I hans kapitel får vi smakprover ur denna säregna arbetskritik och dessutom en hel del påhittiga förslag på hur det arbetarägda företaget kan lösa diverse praktiska problem. Till exempel: vad händer med en medarbetares rätt till företagets substansvärde (tillgångar minus skulder) om denne slutar? Ska denna rätt tillfalla en ny medlem? Men i så fall, vilka incitament finns det för medarbetarna att återinvestera en del av sin vinstandel i företaget om denna investering tas ifrån dem när de slutar? Ellerman föreslår så kallade interna kapitalkonton som en lösning, där en del av vinsten («arbetarnas löner») placeras på interna sparkonton som sedan företaget kan låna av för att köpa maskiner och dylikt.

För den som önskar sig en dos politisk-filosofisk argument för ekonomisk demokrati så är Gustaf Arrhenius kapitel väl passande. Här hävdar han att utilitarismens och Rawls moraliska principer troligen ger ett starkt stöd för någon form av ekonomisk demokrati, givet de studier som finns. Gällande dessa studier bör nämnas att de av nödvändiga skäl är begränsade till individuella företag. Empiriska spekulationer om de faktiska konsekvenserna av en bred ekonomisk demokrati bör därför tas med en nypa salt.

Vidare bjuder Arrhenius på en pedagogisk promenad genom demokratins trädgård, där vi får bekanta oss med begrepp som avgränsningsproblemet (vilka ska få rösta om trängselskatten, bara stockholmarna eller även de som pendlar från närliggande kommuner?) och påverkansprincipen (de som är relevant påverkade av ett beslut bör ha inflytande över det beslutet). Om det senare av dessa begrepp appliceras på den ekonomiska sfären bör vi enligt honom hamna i någon form av *demokratisk, decentraliserad marknadsocialism*. Denna kombination av ord förefaller troligtvis lika exotisk för den auktoritära statssocialisten som den nyliberala marknadsfundamentalisten. I en sådan ekonomi skulle det bland annat finnas konkurrens mellan företag på en marknad, demokratiskt styrda arbetsplatser, vinstdelning istället för lönearbete samt kollektivt ägande av produktionsmedlen. Det sistnämnda kan antingen ta formen av löntagarägda företag eller av att stat, kommun och lands-

ting äger produktionsmedlen men hyr ut dessa till diverse demokratiskt styrda verksamheter. Här får läsaren en överskådlig möjlighet att positionera sig politiskt, detta på både gott och ont.

Arrhenius presenterar också ett argument för att en decentraliserad marknadssocialism skulle kunna växa fram inom det rådande kapitalistiska systemet. Om en reformistisk politik bedrivs där exempelvis nystartade arbetskooperativ har bättre tillgång till investeringskapital eller där arbetstagarna ges förhandsrätt att ta över företag som ska säljas så förefaller det troligt att »en demokratiskt decentraliserad marknadssocialism [kan] växa fram inom ett demokratiskt kapitalistiskt system» (s. 91). Detta påstående må frambringa avsmak i munnen på den privatkapitalistiska entusiasten och ingjuta förväntan i den hoppfulle visionären, men lämnar framförallt en hel del frågetecken hos den som är skeptisk till graden av demokrati i vår demokrati. Hur skulle exempelvis Bertrand Russells kommentar om ekonomisk makt i politiken passa in i resonemanget?

Economic power within the state, although ultimately derived from law and public opinion, easily acquires a certain independence. It can influence law by corruption and public opinion by propaganda. It can put politicians under obligations which interfere with their freedom. It can threaten to cause a financial crisis. (i Popper 1976, s. 128)

Kommer vår tids starka ekonomiska intressen motarbeta denna utveckling? Om inte, varför inte? Vi får inget riktigt svar på de frågorna i den här boken (såtillvida vi inte anser att facket är vår tids starka ekonomiska intresse, varpå vi har fått förklarat för oss att de kommer att motarbeta utvecklingen).

Slutligen hade det varit trevligt med en kort idéhistorisk bakgrund till ämnet. Framstående tänkare som John Stuart Mill, Bertrand Russell och John Dewey har alla explicit förespråkat demokratiska arbetsplatser. Kritik av auktoritära arbetsformer återfinns vi bland klassiska liberaler som såväl Adam Smith som Wilhelm van Humboldt och om man vill gå ännu längre tillbaka hittar man liknande tankar hos Aristoteles. Att inleda boken på detta sätt hade möjligtvis riskerat att en och annan praktiskt lagd man kallat den

verklighetsfrämmande, men som ett akademiskt verk hade detta troligen gett argumenten ett ännu tyngre patos.

För att vara en antologi är *Tillsammans* förvånansvärt väl sammanhållen samtidigt som den med sina många olika perspektiv ger en bred förståelse för begreppet ekonomisk demokrati. För den obevandrade erbjuder den en god introduktion i ämnet, medan den akademiskt erfarne finner mängder av fotnoter med mer tuggmotstånd. Det hade dock förstås varit välkommet med åtminstone ett kapitel av en kvinnlig författare.

Det är svårt att sammanfatta boken i någon svepande mening. Det kan sägas att den inte direkt är någon stridsskrift framtagen med avsikten att locka ut det svenska folket på barricaderna, även om en systemkritisk underton kan höras på sina håll. Trots att facket och den politiska vänstern får sig ett par kängor så kan man väl ändå säga att syftet är att, om än försiktigt, kritisera kapitalismen efter sina egna påstådda premisser. Tror vi på demokrati, marknadsekonomi och en rimlig grad av jämlikhet så finns det goda skäl att förespråka ekonomisk demokrati som en väg för vårt framtida arbetsliv.

I ett skakigt Europa, med hög arbetslöshet och växande extremism, bör alla kort läggas på bordet. Försöker vi lägga lock på debatten och insistera på att vi har nått historiens slut är förhållandena perfekta för demokratins fiender att vinna mark. *Tillsammans* lyser upp en potentiell väg in i framtiden, oavsett vad vi tycker om den vägen.

→

Patrik Witkowsky

Referenser

POPPER, K. (1977) *The Open Society*, London: Routledge & Kegan Paul Ltd.